

Περιβαλλοντική ηθική εν καιρώ πανδημίας

Μενίκη Χρυσούλα Χρυσοβαλάντου
Μενίκη Δήμητρα
Παπαδόνα Λαμπρινή
Αντωνοπούλου Ελένη

Περίληψη

Από το πρώτο κιόλας διάστημα της εξάπλωσής της, η πανδημία COVID-19 συσχετίστηκε με την κατάσταση του φυσικού περιβάλλοντος, τόσο εξαιτίας των πρώτων εκτιμήσεων που απέδιδαν το ξεκίνημά της στην πίεση που υφίστανται οι περιοχές της άγριας πανίδας, όσο και επειδή τους πρώτους δύο μήνες της πανδημίας οι άνθρωποι είχαν τη μοναδική ευκαιρία να παρατηρήσουν τη φύση να ανακάμπτει, χάρη στα περιοριστικά μέτρα που εφαρμόστηκαν σε παγκόσμια κλίμακα. Στόχος της παρούσας έρευνας ήταν να εξετάσει τον τρόπο με τον οποίο η πανδημία επηρέασε τη συμπεριφορά των ανθρώπων και το πώς αυτοί βλέπουν τη σχέση τους με το φυσικό περιβάλλον. Σε αυτό το πλαίσιο έγινε προσπάθεια να απαντηθούν ερωτήματα όπως: Βοήθησε η συγκεκριμένη παγκόσμια κρίση τους ανθρώπους να αντιληφθούν τις συνέπειες των επιλογών τους; Καταλάβαν ποια είναι η έννοια της βιώσιμης διαβίωσης; Είναι σε θέση να διδαχθούν από το παρελθόν και να προσαρμοστούν σε μία νέα 'κανονικότητα'; Ενίσχυσε ή άμβλυσε η ανησυχία για την υγεία τους τις όποιες ανησυχίες τους για το φυσικό περιβάλλον; Ποιο σκεπτικό καθοδηγεί, τελικά, τις αποφάσεις τους; Για το σκοπό αυτό διεξήχθη μία on-line έρευνα, η οποία εστάλη σε όλα τα μέλη της πανεπιστημιακής κοινότητας του ΑΠΘ στο τέλος του 2020. Τα αποτελέσματα της έρευνας αναδεικνύουν πολλά ζητήματα: από προβλήματα στον τρόπο διάχυσης της πληροφορίας μέχρι το πώς το ίδιο αίτιο (πανδημία) μπορεί να οδηγήσει σε διαφορετικές συμπεριφορές και αντιλήψεις σε σχέση με το φυσικό περιβάλλον. Δεδομένου ότι η ανθρωπότητα βρίσκεται στα πρόθυρα μιας άλλης μεγάλης κρίσης, αυτής του κλίματος, η διερεύνηση αφενός του πώς οι άνθρωποι αντιλήφθηκαν και προσαρμόστηκαν στην παρούσα υγειονομική κρίση, και αφετέρου του αν και κατά πόσο αυτή η κρίση μας έχει απομακρύνει από τους στόχους της βιώσιμης ανάπτυξης, έχει ιδιαίτερη σημασία, προκειμένου το τέλος αυτής της πανδημίας να μη σηματοδοτήσει την αρχή μιας άλλης.

Λέξεις κλειδιά: COVID-19, περιβαλλοντική ηθική, πανδημία, φυσικό περιβάλλον

1. Εισαγωγή

Ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1970 είχε γίνει σαφές ότι μόνο η τεχνολογία και η νομοθεσία δεν επαρκούν για την επιτυχή επίλυση των περιβαλλοντικών προβλημάτων, τα οποία πολλαπλασιάζονταν συνεχώς, εξαιτίας της ανθρώπινης δραστηριότητας. Χρειαζόταν να διαμορφωθεί ένα 'ήθος' με συμπεριφορές και αξίες οι οποίες θα συνέβαλαν στην επανατοποθέτηση του ανθρώπου στη σχέση του με τους υπόλοιπους οργανισμούς της Γης (Γεωργόπουλος, 2006). Στην προσπάθεια αυτή επιστρατεύτηκαν όχι μόνο οι φιλόσοφοι του ηθικού κλάδου, αλλά και ψυχολόγοι, πολιτικοί, δημοσιογράφοι, ακτιβιστές, μέχρι και θεολόγοι και θρησκευτικοί ηγέτες. Ωστόσο, η δύναμη της συνήθειας και πεποιθήσεις αιώνων δε μεταβάλλονται έτσι απλά. Από την αρχή της προσπάθειας διαμόρφωσης της νέας περιβαλλοντικής ηθικής και της επίλυσης των περιβαλλοντικών προβλημάτων έγινε φανερό ότι αυτός δε θα ήταν ένας εύκολος αγώνας.

Με το πέρασμα του χρόνου, οι συζητήσεις και οι αντιπαραθέσεις σχετικά με το κατά πόσο οι ανθρωπογενείς παράγοντες προκαλούν μη αναστρέψιμα αποτελέσματα πυκνώνουν. Η έλευση της πανδημίας COVID-19 μας επιφύλασε μαζί με όλα τα δεινά και μία έκπληξη στο πεδίο αυτό. Εξαιτίας του γενικού lockdown στην αρχή της πανδημίας, είχαμε τη σπάνια ευκαιρία να δούμε τα οικοσυστήματα να ανακάμπτουν: πιο καθαρός ουρανός, εμφάνιση αγρίων ζώων σε αστικά κέντρα, πιο καθαροί υδάτινοι όγκοι (DeAngelis, 2020; Chakraborty & Maity, 2020; Zelmer, et al. 2020). Αυτή η, προσωρινή έστω, αναγέννηση προκάλεσε πολλές συζητήσεις, συσχετίζοντας με τον έναν ή τον άλλο τρόπο την πανδημία με το φυσικό περιβάλλον (El Zowalaty, Young, & Jaerhult, 2020; Wu, Lu, Zhou, Chen, & Xu, 2016; Verma & Prakash, 2020).

Οι άνθρωποι είδαν με τα μάτια τους πώς θα ήταν το περιβάλλον χωρίς τις επιλογές διαβίωσης του σύγχρονου ανθρώπου και φάνηκε πως άρχισαν να προβληματίζονται σχετικά με αυτές (Rurani, et al., 2020; Zellmer, et al., 2020).

Με αφορμή τις παραπάνω διαπιστώσεις, διεξήχθη η παρούσα έρευνα με στόχο να ελέγξει την ορθότητα της υπόθεσης ότι η πανδημία COVID-19 που βίωσαν οι άνθρωποι αποτέλεσε αφετηρία για τη διαμόρφωση νέας περιβαλλοντικής ηθικής, επηρεάζοντας τον τρόπο που σκέφτονται και ενεργούν οι άνθρωποι σε σχέση με το φυσικό τους περιβάλλον.

2. Η έρευνα

Για τις ανάγκες της έρευνας συντάχθηκε ερωτηματολόγιο, το οποίο αποτελείται από 4 τμήματα, με συνολικά 40 ερωτήσεις, οι περισσότερες από τις οποίες είναι κλειστού τύπου.

- **Λέξεις:** Στο εισαγωγικό κομμάτι οι συμμετέχοντες καλούνταν να γράψουν τις 3 πρώτες λέξεις που τους έρχονταν στο μυαλό όταν άκουγαν τον όρο COVID-19, χωρίς ακόμα να έχουν δει τις υπόλοιπες ερωτήσεις του ερωτηματολογίου, ώστε να απαντήσουν ανεπηρέαστα (1 ερώτηση)
- **Περιβαλλοντική συμπεριφορά:** Στην ενότητα 1 οι συμμετέχοντες καλούνταν να απαντήσουν σε μια σειρά ερωτήσεων πολλαπλής επιλογής ή πεντάβαθμης κλίμακας Lickert σχετικά με τη συμπεριφορά τους σε σχέση με το φυσικό περιβάλλον κατά τη διάρκεια της πανδημίας (17 ερωτήσεις)
- **Απόψεις:** Στην ενότητα 2 οι συμμετέχοντες καλούνταν να απαντήσουν σε μια σειρά ερωτήσεων πολλαπλής επιλογής ή πεντάβαθμης κλίμακας Lickert σχετικά με τις γενικότερες απόψεις τους για το φυσικό περιβάλλον και τη σχέση του με την πανδημία COVID-19 (13 ερωτήσεις).
- **Δημογραφικά στοιχεία:** Η τελευταία ενότητα συγκέντρωνε τα δημογραφικά στοιχεία των συμμετεχόντων (8 ερωτήσεις).
- **Αξιολόγηση:** Στο τέλος του ερωτηματολογίου, εντός της 4^{ης} ενότητας, υπήρχε μία ερώτηση όπου οι ερωτώμενοι καλούνταν να αξιολογήσει την ευκολία των ερωτήσεων, προκειμένου να υπάρχει ακόμη ένα σημείο ελέγχου της αποτελεσματικότητας και της αξιοπιστίας του ερωτηματολογίου.

Ύστερα από προκαταρκτικό έλεγχο και πιλοτική έρευνα προκειμένου να εξασφαλιστεί η αξιοπιστία, η εγκυρότητα και η λειτουργικότητα του ερωτηματολογίου, αυτό στάλθηκε τον Δεκέμβριο του 2020 ηλεκτρονικά σε όλα τα μέλη της ακαδημαϊκής κοινότητας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Επιλέχθηκε αυτός ο τρόπος συλλογής στοιχείων κυρίως λόγω των περιοριστικών μέτρων που βρίσκονταν σε ισχύ εκείνη την περίοδο και τα οποία καθιστούσαν τις προσωπικές συνεντεύξεις αδύνατες. Το ερωτηματολόγιο συνοδευόταν από ένα σύντομο μήνυμα, στο οποίο αναφερόταν ο σκοπός της έρευνας, εξηγούνταν η σημασία της συμμετοχής του καθενός σε αυτήν και δινόταν η διαβεβαίωση της ανωνυμίας των απαντήσεων. Συνολικά επιστράφηκαν συμπληρωμένα 1.821 ερωτηματολόγια από φοιτητές και φοιτήτριες, εκ των οποίων τα 1.411 (περίπου το 1,5% του συνολικού πληθυσμού) ήταν πλήρως και σωστά συμπληρωμένα.

3. Αποτελέσματα

Τα αποτελέσματα από την ανάλυση των απαντήσεων που έδωσαν οι συμμετέχοντες ήταν πολλά και ενδιαφέροντα. Παρακάτω παρουσιάζονται ενδεικτικά ορισμένα από τα πιο αντιπροσωπευτικά που αφορούν στον φοιτητικό πληθυσμό. Τα δεδομένα αυτά έχουν ιδιαίτερη σημασία, καθώς οι νέοι είναι, σε τελευταία ανάλυση, εκείνοι που θα κληθούν να διαχειριστούν στο μέλλον τόσο την περιβαλλοντική κρίση όσο και όποια ενδεχόμενη μελλοντική πανδημία (Lucarelli, Mazzoli, & Severini, 2020; Severo, Ferro De Guimaraes, & Dellarmelin, 2021).

3.1 Λέξεις

Οι συμμετέχοντες σημείωσαν διάφορες λέξεις οι οποίες ήταν οι πιο άμεσα συνδεδεμένες, κατά την άποψή τους, με την πανδημία. Οι πιο συχνές αναφορές αφορούσαν, όπως ήταν αναμενόμενο, στις λέξεις: *κορωνοϊός, ασθένεια, θάνατος, φόβος, κοινωνική απόσταση, οικονομία, πανδημία*.

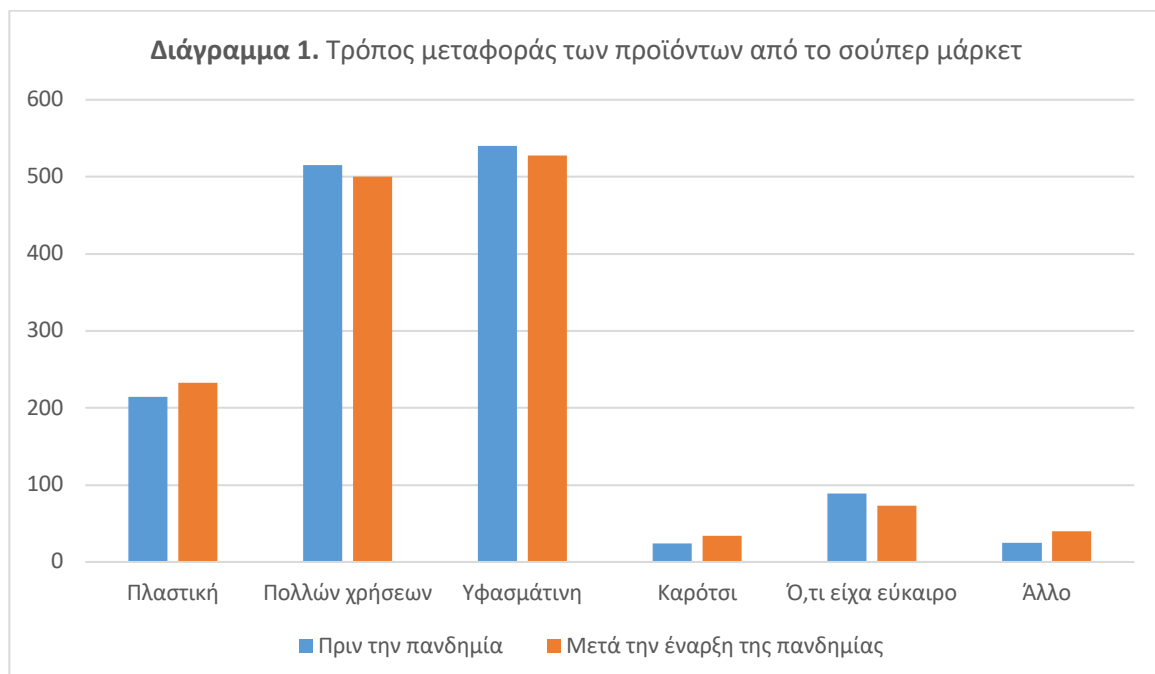
Η παράθεση όλων των λέξεων δεν έχει ιδιαίτερη σημασία στην παρούσα φάση και στο πλαίσιο της συγκεκριμένης παρουσίασης. Υπάρχει, ωστόσο, ένα σημείο με ιδιαίτερη σημασία και αυτό είναι το γεγονός ότι μόνο το 0,15% του συνολικού αριθμού λέξεων που καταγράφηκαν ήταν λέξεις που σχετίζονταν άμεσα με το φυσικό περιβάλλον. Το γεγονός αυτό αποτελεί ένδειξη ότι σε πρώτο επίπεδο στη σκέψη των συμμετεχόντων η σύνδεση πανδημίας και φυσικού περιβάλλοντος δεν είναι άμεση, ανεξάρτητα από τις απαντήσεις που έδωσαν στις υπόλοιπες ερωτήσεις του ερωτηματολογίου.

3.2. Περιβαλλοντική συμπεριφορά

Η φιλική προς το περιβάλλον συμπεριφορά του κάθε ανθρώπου αποτυπώνεται με ποικιλία αποφάσεων και ενεργειών (Li, et al., 2019; Lucarelli, Mazzoli, & Severini, 2020). Για τις ανάγκες της παρούσας έρευνας χρησιμοποιήσαμε παράγοντες όπως ο τρόπος μεταφοράς προϊόντων, η συχνότητα ανακύκλωσης, ο πράσινος εθελοντισμός και ο τύπος προστατευτικής μάσκας για να καταγράψουμε τη συμπεριφορά των συμμετεχόντων κατά τη διάρκεια της πανδημίας. Σε ορισμένους από αυτούς τους παράγοντες προστέθηκε η χρονική διάσταση (πριν από την πανδημία – κατά τη διάρκεια της πανδημίας), ώστε να αποτυπωθεί ο ρόλος που έπαιξε η πανδημία στην τυχόν μεταβολή της συμπεριφοράς των συμμετεχόντων. Σε άλλους, όπως για παράδειγμα ο τύπος μάσκας, δεν είχε νόημα η προσθήκη χρονικής διάστασης.

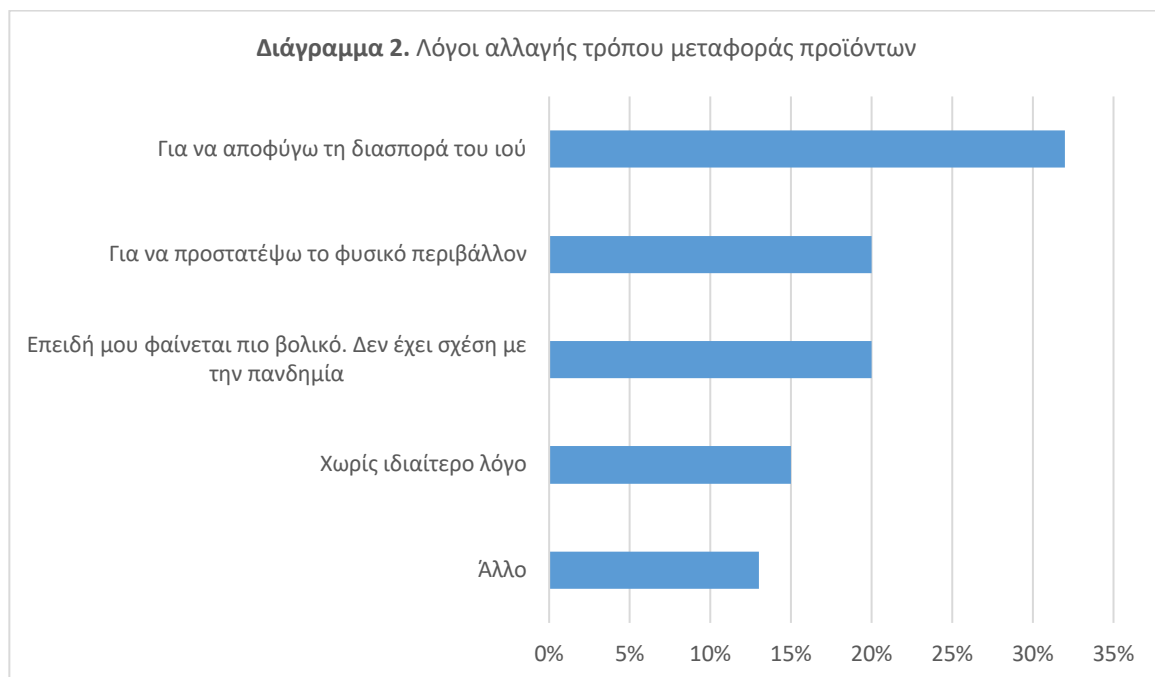
Οι απαντήσεις των συμμετεχόντων στις ερωτήσεις αυτού του τμήματος του ερωτηματολογίου αποτελούν μία πρώτη ένδειξη για το αν και με ποιο τρόπο η πανδημία μετέβαλε τη συμπεριφορά των ανθρώπων. Ανέδειξαν, επίσης, ορισμένα ζητήματα που αφορούν στην αποτελεσματικότητα της διαχείρισης της παρούσας υγειονομικής κρίσης, και τα οποία μπορεί να αποτελέσουν οδηγό για τη διαχείριση μελλοντικών κρίσεων.

Αρχικά, στην ερώτηση αν λόγω της πανδημίας μεταβλήθηκε ο τρόπος μεταφοράς των αγορών από το σούπερ μάρκετ τα αποτελέσματα έδειξαν (Διάγραμμα 1) ότι δε σημειώθηκε σημαντική μεταβολή, είτε ανοδική είτε καθοδική, στους τρόπους μεταφοράς προϊόντων που χρησιμοποιεί ο κάθε συμμετέχων. Η χρήση, ωστόσο, της πλαστικής σακούλας μιας χρήσης παρουσίασε άνοδο.



Οι λόγοι της αλλαγής για όσους συμμετέχοντες άλλαξαν τον τρόπο μεταφοράς των αγορών τους παρουσιάζονται στο Διάγραμμα 2. Παρατηρούμε ότι ο λόγος που αναφέρεται ως σημαντικότερος για αυτή την αλλαγή είναι η αποφυγή της διασποράς του ιού, ενώ η προστασία του φυσικού περιβάλλοντος αποτελεί προτεραιότητα για 1 στους 5 συμμετέχοντες. Το ποσοστό αυτό, αν και όχι ιδιαίτερα μεγάλο, δεν είναι

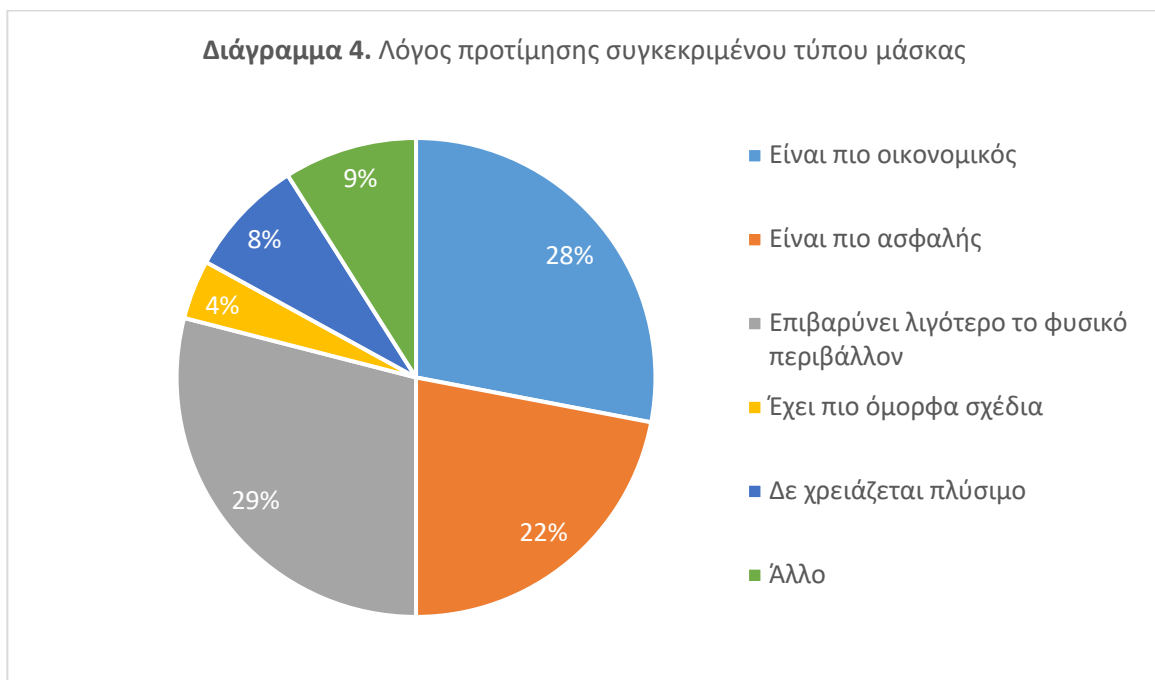
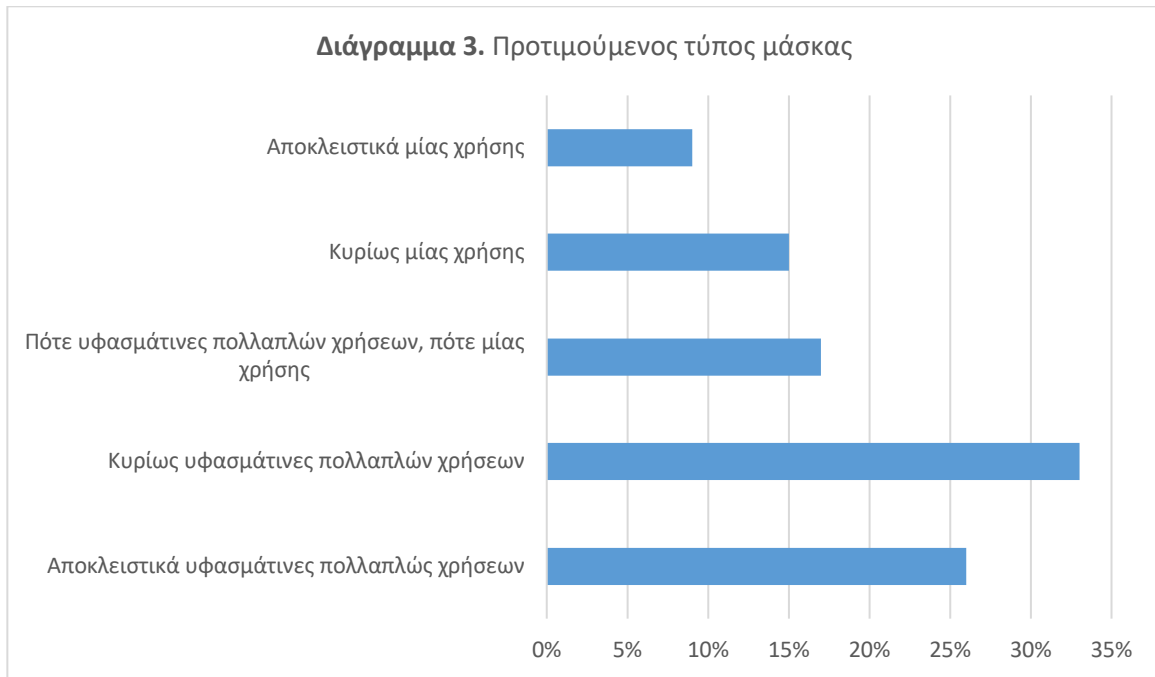
αμελητέο, ιδιαίτερα αν λάβει κανείς υπόψη του τις ποσότητες μη ανακυκλώσιμων ή και τοξικών απορριμμάτων (γάντια, μάσκες, αντισηπτικά κτλ.) που συσσωρεύονται για την αντιμετώπιση της πανδημίας (Σισμανίδης, 2020; Cheval et al., 2020; Siddque, et al. 2021).



Ένα ενδιαφέρον στοιχείο το οποίο προέκυψε κατά την ανάλυση των αποτελεσμάτων ήταν ότι από τη μία πλευρά αρκετοί από όσους άλλαξαν τον τρόπο μεταφοράς από πλαστική σακούλα μιας χρήσης σε πλαστική σακούλα πολλαπλών χρήσεων δήλωσαν ότι το έκαναν για να αποφύγουν τη διασπορά του ιού, ενώ, την ίδια στιγμή, ορισμένοι από τους συμμετέχοντες που άλλαξαν τον τρόπο μεταφοράς των αγορών τους από σακούλα πολλαπλών χρήσεων σε σακούλα μιας χρήσης το έκαναν για τον ίδιο ακριβώς λόγο, δηλαδή για να αποφύγουν τη διασπορά του ιού. Ανεξάρτητα από το αν, εντέλει, η σακούλα αποτελεί μέσο διασποράς του ιού ή όχι, το παράδοξο αυτό πιθανόν οφείλεται σε έλλειμμα πληροφόρησης σχετικά με το πώς γίνεται η διασπορά του ιού, με αποτέλεσμα ο καθένας να βγάζει το δικό του συμπέρασμα.

Σε επόμενη ερώτηση αναφορικά με τις μάσκες προστασίας περισσότεροι από τους μισούς συμμετέχοντες, όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 3, δήλωσαν ότι προτιμούν κυρίως υφασμάτινες μάσκες πολλαπλών χρήσεων.

Το σκεπτικό πίσω από την επιλογή του τύπου μάσκας για κάθε συμμετέχοντα είναι διαφορετικό και τα αναλυτικά αποτελέσματα φαίνονται στο Διάγραμμα 4. Παρατηρούμε ότι η προστασία του φυσικού περιβάλλοντος και οι οικονομικοί λόγοι είναι σχεδόν ισοδύναμοι και παίζουν τον σημαντικότερο ρόλο κατά την επιλογή τύπου μάσκας. Όσοι από τους συμμετέχοντες επιλέγουν μάσκα πολλαπλών χρήσεων, το αποδίδουν κυρίως σε έναν από τους δύο αυτούς παράγοντες. Υπάρχει όμως και σε αυτό το σημείο ένα ενδιαφέρον στοιχείο στις απαντήσεις που δόθηκαν, το οποίο, αν και δεν έχει άμεση σχέση με την περιβαλλοντική συμπεριφορά και ηθική, αξίζει να αναφερθεί. Όπως και στην περίπτωση της σακούλας μεταφοράς των αγορών που αναφέρθηκε προηγουμένως, υπάρχουν συμμετέχοντες που επιλέγουν μάσκα πολλαπλών χρήσεων επειδή τη θεωρούν περισσότερο ασφαλή, ενώ ταυτόχρονα υπάρχουν συμμετέχοντες που επιλέγουν μάσκα μιας χρήσης ακριβώς για τον ίδιο λόγο. Βλέπουμε, επομένως, άλλη μία ένδειξη ότι ίσως η πληροφόρηση να μη φτάνει με αποτελεσματικό τρόπο στους πολίτες. Το στοιχείο αυτό, το οποίο αναδεικνύεται σε δύο περιπτώσεις στην παρούσα έρευνα, είναι ιδιαίτερα σημαντικό και αξίζει προσοχής και περαιτέρω διερεύνησης, καθώς η παροχή σαφούς και ολοκληρωμένης πληροφόρησης για θέματα όπως η διασπορά του ιού είναι μείζονος σημασίας στην αποτελεσματική διαχείριση κρίσεων αυτού του τύπου και την προστασία της δημόσιας υγείας (Botzen, Duijndam, and van Beukering, 2021).



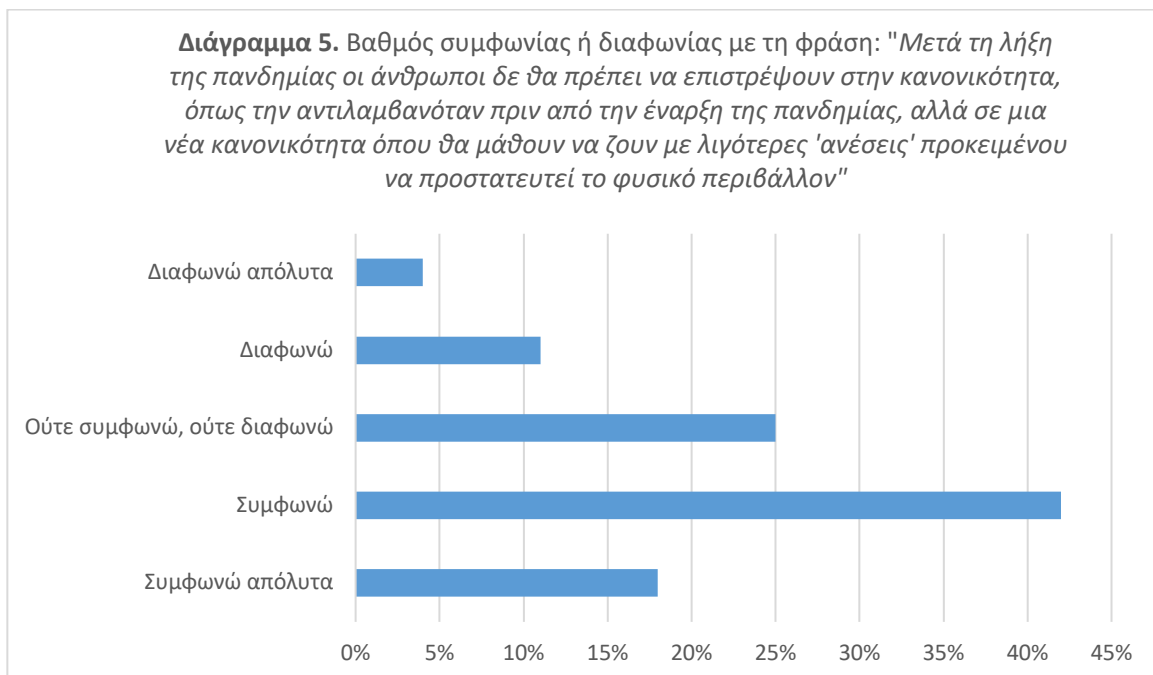
Τέλος, στην ερώτηση κατά πόσο η πανδημία ενέπνευσε τους συμμετέχοντες να δημιουργήσουν στο σπίτι τους πράσινη γωνιά με βότανα, μυρωδικά κτλ. τα αποτελέσματα έδειξαν ότι για τους περισσότερους ανθρώπους η καραντίνα και ο περιορισμός των καθημερινών δραστηριοτήτων δεν επηρέασε προς αυτήν την κατεύθυνση όσο είχαμε αρχικά υποθέσει ότι μπορεί να είχε επηρεάσει. Παρόλα αυτά, από όσους δήλωσαν ότι είχαν πράσινη γωνιά σπίτι τους, το 7% τη δημιούργησε με αφορμή την καραντίνα. Αν και δεν είναι ιδιαίτερα μεγάλο το ποσοστό αυτό, είναι αρκετά ενθαρρυντικό και μπορούμε μελλοντικά να 'χτίσουμε' επάνω σε αυτήν την τάση μελλοντικές αντίστοιχες δραστηριότητες (π.χ. 'πράσινες' ταρατσές), οι οποίες θα βελτιώσουν το φυσικό περιβάλλον και την ποιότητα ζωής στα μεγάλα αστικά κέντρα.

3.3. Απόψεις – περιβαλλοντική ηθική

Οι προσωπικές πεποιθήσεις σχετικά με το φυσικό περιβάλλον είναι, σύμφωνα με τη βιβλιογραφία, οι πιο χαρακτηριστικοί δείκτες πρόβλεψης της συμπεριφοράς (Ketzer, & Schultz, 2018; Bouman, Steg, & Dietz, 2021). Για το σκοπό αυτό, στην παρούσα έρευνα συμπεριλήφθηκαν διάφορες ερωτήσεις προκειμένου να καταγραφούν οι πεποιθήσεις αυτές και να περιγραφεί η περιβαλλοντική ηθική των συμμετεχόντων.

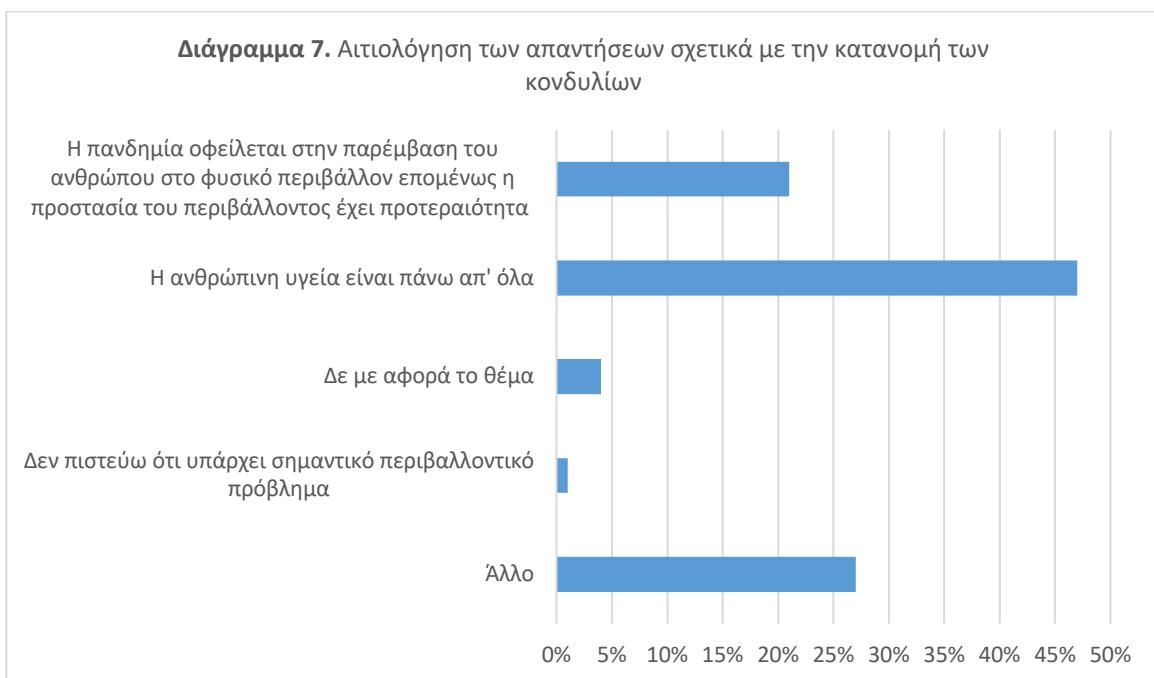
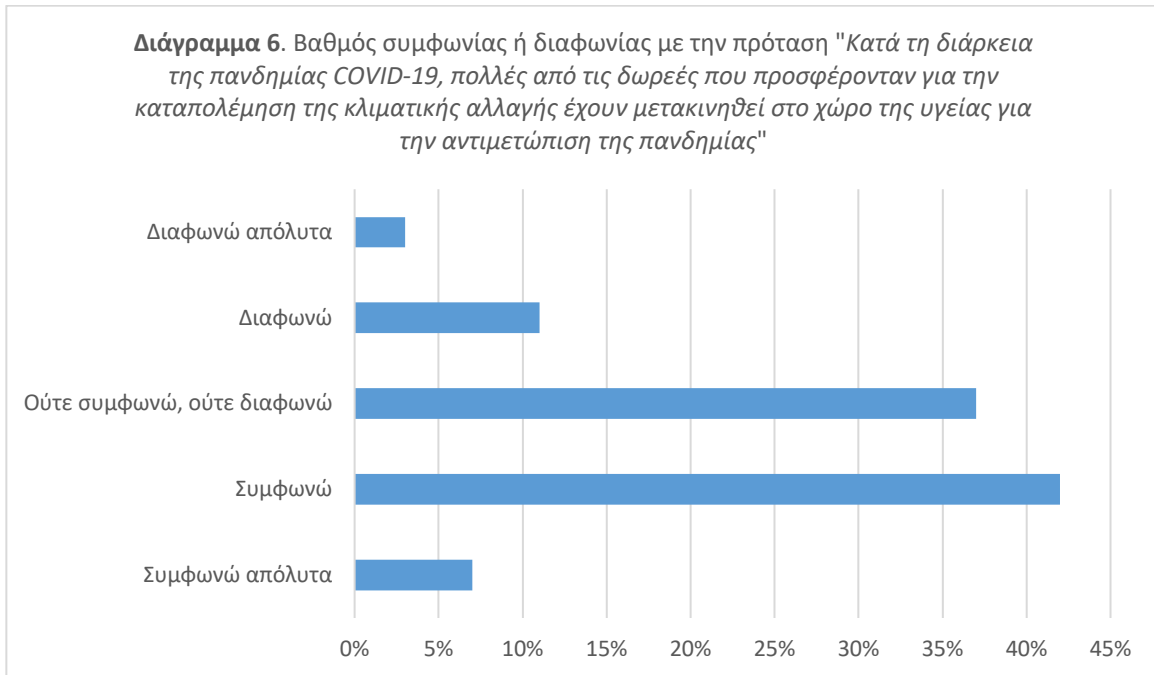
Το βασικό μοτίβο των ερωτήσεων αυτής της ενότητας ήταν η παράθεση συγκεκριμένων προτάσεων, για τις οποίες οι συμμετέχοντες καλούνταν να δηλώσουν το βαθμό συμφωνίας ή διαφωνίας τους με βάση την πεντάβαθμη κλίμακα Lickert. Όπου θεωρήθηκε απαραίτητο, τις ερωτήσεις αυτές ακολουθούσε διευκρινιστική ερώτηση, στην οποία οι ερωτώμενοι καλούνταν να αιτιολογήσουν τη συμφωνία ή διαφωνία τους.

Μία από τις προτάσεις που τέθηκαν στην κρίση των συμμετεχόντων ήταν η ακόλουθη: «Μετά τη λήξη της πανδημίας οι άνθρωποι δε θα πρέπει να επιστρέψουν στην κανονικότητα, όπως την αντιλαμβανόταν πριν από την έναρξη της πανδημίας, αλλά σε μια νέα κανονικότητα όπου θα μάθουν να ζουν με λιγότερες 'ανέσεις' (ανεξάρτητα από τις οικονομικές συνθήκες), προκειμένου να προστατευτεί το φυσικό περιβάλλον». Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 5, περισσότεροι από τους μισούς συμμετέχοντες συμφωνούν με αυτή τη θέση. Αυτό που μας προβληματίσε, ωστόσο, ήταν ότι ένας στους τέσσερις (25%) επέλεξε «Ούτε συμφωνώ, ούτε διαφωνώ» για τη συγκεκριμένη πρόταση. Αυτό το αποτέλεσμα, εμφανίζεται λιγότερο ή περισσότερο και σε άλλες ερωτήσεις της έρευνας. Η επιλογή αυτή μπορεί να σημαίνει είτε ότι ο ερωτώμενος δεν έχει άποψη για το συγκεκριμένο θέμα ή ότι έχει μια διαφορετική άποψη η οποία, όμως, δεν μπορούσε να αποτυπωθεί από τις διαθέσιμες επιλογές συμφωνώ/ διαφωνώ.

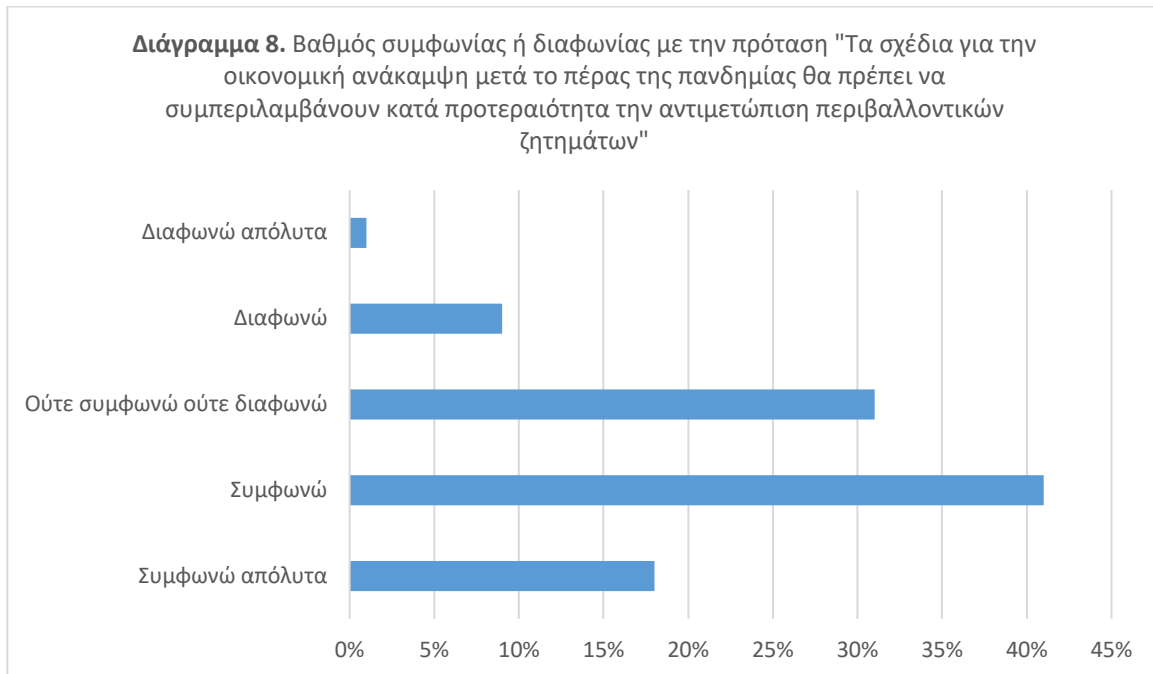


Μια άλλη πρόταση με την οποία οι συμμετέχοντες κλήθηκαν να συμφωνήσουν ή να διαφωνήσουν ήταν η: «Κατά τη διάρκεια της πανδημίας COVID-19, πολλές από τις δωρεές που προσφέρονταν για την καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής έχουν μετακινηθεί στο χώρο της υγείας για την αντιμετώπιση της πανδημίας». Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 6, και σε αυτήν την ερώτηση σχεδόν οι μισοί συμμετέχοντες συμφωνούν με τη θέση αυτή, όμως και πάλι το ποσοστό όσων επέλεξαν 'ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ' είναι υψηλό και μάλιστα αρκετά μεγαλύτερο (1 στους 3 περίπου) από την προηγούμενη ερώτηση. Για τη συγκεκριμένη ερώτηση, οι συμμετέχοντες κλήθηκαν με διευκρινιστική ερώτηση κλειστού τύπου να αιτιολογήσουν τις απαντήσεις που έδωσαν. Οι κυριότερες απαντήσεις που δόθηκαν φαίνονται στο Διάγραμμα 7. Παρατηρούμε ότι ένα σημαντικό ποσοστό των συμμετεχόντων χρησιμοποίησαν ως

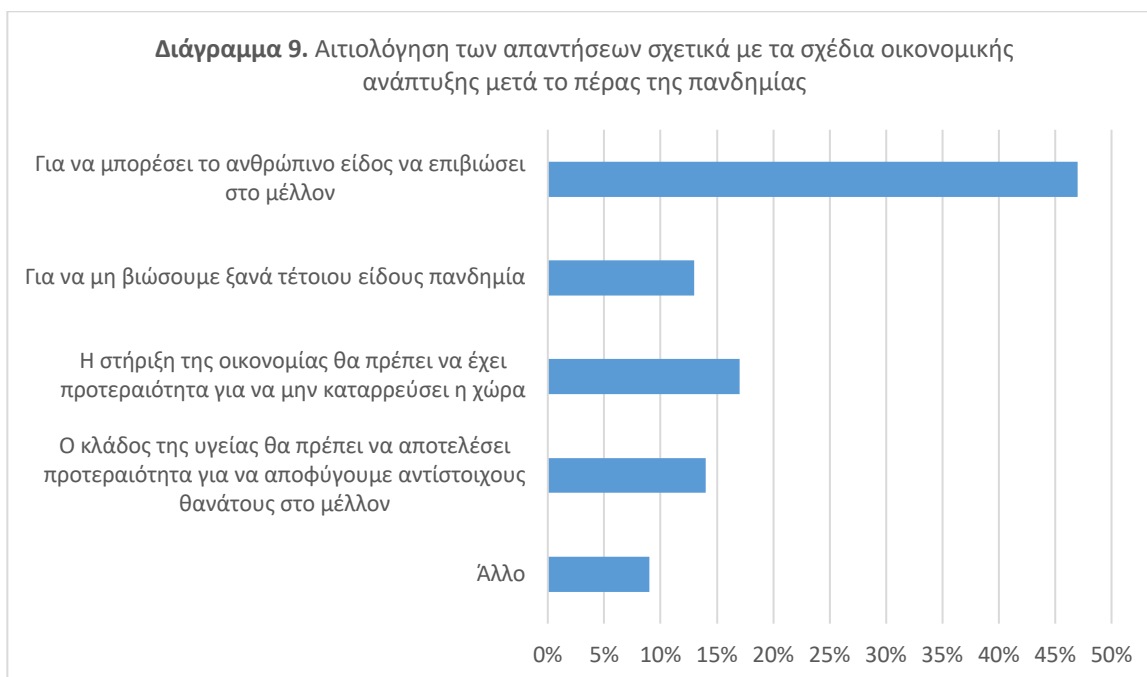
αιτιολόγηση την κατηγορία ‘Άλλο’, γεγονός που υποδεικνύει ότι οι προκαθορισμένες απαντήσεις δεν τους κάλυπταν. Διευκρινίζοντας τι σημαίνει γι’ αυτούς η επιλογή ‘Άλλο’, ανέφεραν κυρίως ότι θεωρούν μεν πως τόσο η υγεία όσο και το φυσικό περιβάλλον είναι εξίσου σημαντικά για τον άνθρωπο, ως εκ τούτου δεν μπορούν να δώσουν σε κάποιο από τα δύο μεγαλύτερο βάρος, θέλουν όμως να επισημάνουν ότι αυτή τη στιγμή επείγει η αντιμετώπιση της υγειονομικής κρίσης. Ένα ελπιδοφόρο στοιχείο σχετικά με τον τρόπο που οι συμμετέχοντες βλέπουν τη σχέση τους με τον φυσικό κόσμο είναι ότι το ποσοστό όσων δήλωσαν ότι δεν πιστεύουν πως υπάρχει σημαντικό περιβαλλοντικό πρόβλημα είναι μόνο 1%.



Τέλος, οι ερωτώμενοι κλήθηκαν να αναφέρουν τον βαθμό συμφωνίας ή διαφωνίας τους με την πρόταση «Τα σχέδια για την οικονομική ανάκαμψη μετά το πέρας της πανδημίας θα πρέπει να συμπεριλαμβάνουν κατά προτεραιότητα την αντιμετώπιση περιβαλλοντικών ζητημάτων». Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 8, οι περισσότεροι συμφωνούν με αυτή την πρόταση. Ωστόσο, υπάρχει και σε αυτή την ερώτηση ένα σημαντικό ποσοστό συμμετεχόντων (1 στους 3) που επιλέγει να μην πάρει θέση.



Οι λόγοι που έδωσαν οι ερωτώμενοι στη σχετική διευκρινιστική ερώτηση κλειστού τύπου που ακολουθούσε σχετικά με τη συμφωνία ή διαφωνία τους με την παραπάνω πρόταση φαίνονται στο Διάγραμμα 9. Οι εξηγήσεις που δόθηκαν έχουν πολύ σημασία στην παρούσα έρευνα, καθώς φαίνεται με αρκετά σαφή τρόπο το πώς αντιλαμβάνονται οι συμμετέχοντες την πανδημία σε σχέση με το φυσικό περιβάλλον. Σχεδόν οι μισοί από αυτούς αναφέρουν ότι η προστασία του περιβάλλοντος θα πρέπει να είναι η προτεραιότητα στα σχέδια για την οικονομική ανάκαμψη μετά το τέλος της πανδημίας, προκειμένου να επιβιώσει το ανθρώπινο είδος. Σημαντικό είναι, επίσης, ότι ένα 13% των συμμετεχόντων συνδέει άμεσα το ξέσπασμα της πανδημίας με την υποβάθμιση του φυσικού περιβάλλοντος, σημειώνοντας ότι η προστασία του φυσικού περιβάλλοντος θα πρέπει να είναι προτεραιότητα, προκειμένου να μη βιώσει η ανθρωπότητα αντίστοιχη πανδημία στο μέλλον. Αρκετοί από όσους προτίμησαν να μην πάρουν θέση επιλέγοντας 'Ούτε συμφωνώ, ούτε διαφωνώ', όταν κλήθηκαν να αιτιολογήσουν την απάντησή τους, δήλωσαν ότι χρειάζεται ισορροπία ανάμεσα στα δύο (οικονομική ανάκαμψη και περιβάλλον), δίνοντας σαφή προτεραιότητα στο μοντέλο της αειφόρου ανάπτυξης. Η παρουσία αυτής της αιτιολόγησης, η οποία δόθηκε από τους συμμετέχοντες χωρίς να περιλαμβάνεται στις υπάρχουσες επιλογές της διευκρινιστικής ερώτησης, είναι σημαντική καθώς υποδεικνύει ότι η ανάγκη για ισορροπημένη, βιώσιμη ανάπτυξη αρχίζει να γίνεται βίωμα.



4. Συμπεράσματα

Ως γενικό συμπέρασμα, μπορούμε να πούμε αρχικά ότι τα αποτελέσματα δείχνουν συνολικά μία μικρή, αλλά σαφή, μετακίνηση των συμμετεχόντων προς συμπεριφορά περισσότερο φιλική προς το περιβάλλον σε σχέση με την προ πανδημίας περίοδο, καθώς αρκετοί άλλαξαν συνειδητά ορισμένες από τις βλαπτικές προς το περιβάλλον συνήθειές τους. Τα αποτελέσματα αυτά συμφωνούν με αντίστοιχες μελέτες που αναφέρουν ότι η συμπεριφορά αυτή δεν έχει μεν μεταβληθεί δραματικά (Rousseau & Deschacht, 2020), έχει όμως μεταβληθεί σαφώς.

Μελέτες που έγιναν στην αρχή της πανδημίας, έδειξαν ότι η κρίση αυτή φώτισε τα περιβαλλοντικά προβλήματα (Cohen, 2020), τραβώντας την προσοχή των ανθρώπων σε αυτά και επηρεάζοντας την όποια περιβαλλοντική τους συνείδηση (Ramkissoon, 2020; Jribi, Ben Ismail, Doggui, & Debbabi, 2020). Από τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας φαίνεται καθαρά πως οι ερωτώμενοι έχουν αρχίσει, τουλάχιστον, να προβληματίζονται σχετικά με το πώς οι πράξεις τους επηρεάζουν το φυσικό περιβάλλον. Ορισμένοι από αυτούς, μάλιστα, άρχισαν να ενσωματώνουν καινούργιες, φιλικότερες προς το περιβάλλον, συνήθειες στην καθημερινότητά τους. Θα είχε, βέβαια, ενδιαφέρον να δούμε, τώρα που ο φόβος για την ασθένεια έχει περάσει σε δεύτερο πλάνο στην καθημερινότητα πολλών, αν αυτοί οι προβληματισμοί εξακολουθούν να υφίστανται ή όχι.

Σε κάθε περίπτωση, όπως διαφαίνεται από τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας, οι αλλαγές αυτές, με αφορμή την πανδημία, ίσως οδηγήσουν μελλοντικά στη διαμόρφωση μιας νέας οικολογικής ηθικής, η οποία αποκτά ιδιαίτερη σημασία ενόψει της κλιματικής αλλαγής (Perkins, et al. 2021). Ειδικά, αν λάβει κανείς υπόψη ότι, με βάση τις προβλέψεις, οι πανδημίες ζωονόσων θα γίνουν περισσότερο συχνές στο (κοντινό) μέλλον, εξαιτίας της κλιματικής αλλαγής (Lucarelli, Mazzoli, & Severini, 2020; Howard & Huston, 2019; Reese, et al., 2020). Η πανδημία του COVID-19, αποτελεί, σύμφωνα με τον DeAngelis (2020) 'ένα από τα σημαντικότερα φυσικά πειράματα της ζωής μας' και μπορεί να αποτελέσει παράδειγμα του τι σημαίνει βιώσιμος τρόπος ζωής (El Zowalaty, Young, & Jaerhult, 2020). Είναι στο χέρι μας να διαβάσουμε σωστά τα δεδομένα και να δράσουμε ανάλογα, ώστε να μην αποτελέσει αυτή η πανδημία απλώς μία παρένθεση, αλλά να γίνει ορόσημο στην κοινή μας προσπάθεια για έναν πιο βιώσιμο τρόπο ζωής.

Βιβλιογραφία

- Botzen, W., Duijndam, S., & van Beukering, P. (2021). Lessons for climate policy from behavioral biases towards COVID-19 and climate change risks. *World Development*, 137, 105214.
- Bouman, T., Steg, L., & Dietz, T. (2021). Insights from early COVID-19 responses about promoting sustainable action. *Nature Sustainability*, 4, 194-200.
- Chakraborty, I., & Maity, P. (2020). COVID-19 outbreak: Migration, effects on society, global environment and prevention. *Science of the Total Environment*, 138882.
- Cheval, S., Adamescu, C. M., Georgiadis, T., Herrnegger, M., Piticar, A., & Legates, D. R. (2020). Observed and Potential Impacts of the COVID-19 Pandemic on the Environment. *Environmental Research and Public Health*, 17, 4140.
- Cohen, M. J. (2020). Does the COVID-19 outbreak mark the onset of a sustainable consumption transition? *Sustainability: Science, Practice and Policy*, 16(1), 1-3.
- DeAngelis, T. (2020, July 1). *Could COVID-19 change our environmental behaviors?* Ανάκτηση από American Psychological Association: <https://www.apa.org/monitor/2020/07/environmental-behaviors>
- El Zowalaty, M., Young, S. G., & Jaerhult, J. D. (2020). Environmental impact of the COVID-19 pandemic – a lesson for the future. *Infection ecology & Epidemiology*, 10, 1768023.
- Γεωργόπουλος, Α. (2006). *Περιβαλλοντική ηθική*. Αθήνα: Gutenberg.
- Jribi, S., Ben Ismail, H., Doggui, D., & Debbabi, H. (2020). COVID-19 virus outbreak lockdown: What impacts on household food wastage? *Environment, Development and Sustainability*.
- Ketzer, K., & Schultz, P. W. (2018). Social Norms and Pro-Environmental Behavior. Στο L. Steg, & J. I. de Groot (Επιμ.), *Environmental Psychology* (2nd εκδ., σσ. 179-188). John Wiley & Sons Ltd.
- Li, D., Zhao, L., Ma, S., Shao, S., & Zhang, L. (2019). What influences an individual's pro-environmental behavior? A literature review. *Resources, Conservation & Recycling*, 146, 28-34.
- Lucarelli, C., Mazzoli, C., & Severini, S. (2020). Applying the theory of planned behavior to examine pro-environmental behavior: The moderating effect of COVID-19 beliefs. *Sustainability*, 12(24), 10556.
- Perkins, K. M., Munguia, N., Ellenbecker, M., & Moure-Eraso, R. (2021). COVID-19 pandemic lessons to facilitate future engagement in the global climate crisis. *Journal of Cleaner Production*, 125178.
- Ramkissoon, H. (2020). COVID-19 Place Confinement, Pro-Social, Pro-environmental Behaviors, and Residents' Wellbeing: A New Conceptual Framework. *Frontiers in Psychology*, 11, 2248.
- Rousseau, S., & Deschacht, N. (2020). Public Awareness of Nature and the Environment During the COVID-19 Crisis. *Environmental and Resource Economics*, 76, 1149-1159.
- Rupani, P. F., Nilashi, M., Abumalloh, R. A., Asadi, S., Samad, S., & Wang, S. (2020). Coronavirus pandemic (COVID-19) and its natural environmental impacts. *International Journal of Environmental Science and Technology*, 4655-4666.
- Severo, E. A., Ferro De Guimaraes, J. C., & Dellarmelin, M. L. (2021). Impact of the COVID-19 pandemic on environmental awareness, sustainable consumption and social responsibility: Evidence from generations in Brazil and Portugal. *Journal of Cleaner Production*, 286, 124947.

- Siddque, A., Shahzad, A., Lawer, J., Mahmoud, K. A., Lee, D. S., Ali, N., . . . Rasool, K. (2021). Unprecedented environmental and energy impacts and challenges of COVID-19 pandemic. *Environmental Research*, 193, 110443.
- Σισμανίδης, Λ. (2020). Περιβαλλοντική αποτίμηση της κατανάλωσης φαρμάκων, ειδών προσωπικής υγιεινής, απορρυπαντικών και απολυμαντικών κατά την περίοδο εμφάνισης του COVID-19 στην Ελλάδα. Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία, Τμήμα Πολιτικών Μηχανικών, Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη.
- Verma, A. K., & Prakash, S. (2020). Impact of COVID-19 on environment and society. *Journal of Global Biosciences*, 9(5), 7352-7363.
- Wu, X., Lu, Y., Zhou, S., Chen, L., & Xu, B. (2016). Impact of climate change on human infectious diseases: Empirical evidence and human adaptation. *Environment International*, 86, 14-23.
- Zellmer, A. J., Wood, E. M., Surasinghe, T., Putman, B. J., Pauly, G. B., Magle, S. B., . . . Fidino, M. (2020). What can we learn from wildlife sightings during the COVID-19 global shutdown? *Ecosphere*, 11(8), 03215.